

Egyháztörténeti szemelvények

1. A honfoglalás és a magyarok áttérése a keresztyénségre

A magyar törzsek **895-ben** betelepültek a Kárpát-medencébe. Ezt az eseményt **honfoglalás**nak nevezzük. Az új területen történő berendezkedést a **kalandozások** kora követte. Ennek során a magyarok több **zsákmányszerző hadjáratot** vezettek Nyugat-Európa (szász, bajor és dél-francia területek), illetve a Bizánci Birodalom és a Balkán irányába. A sikeres nyugati hadjáratoknak a megerősödő **Német-római Császárság** vetett véget. **I. (Nagy) Ottó** 955-ben **Augsburgnál** döntő vereséget mért a magyarokra. 970-ben, **Arkadiupolisznál** elszenvedett vereség után a bizánci hadjáratok is befejeződtek.

A sorozatos vereségek ráébresztették a magyarokat arra, hogy megmaradásuk Európában csak úgy lehetséges, ha békére törekednek a szomszéd népekkel és felveszik a keresztyénséget. Ezt azonban egy **központosított állam** keretében, egy **erőskezű uralkodó** vezetésével lehetett megvalósítani. A 972-től uralkodó **Géza fejedelem** megtörte a törzs- és a nemzetségfők hatalmát, majd beházasodással megszerezte az **erdélyi Gyula** támogatását, így megteremtette a keresztyén állam alapjait. Az elődök által megalapozott bizánci keresztyénség helyett nyugat fele fordult, és az ereje teljében lévő Német-római Császársággal igyekezett jó kapcsolatot kiépíteni. Az első nyugati hittérítők is ebben az időszakban érkeztek az magyar állam területére. Munkájukat kezdetben a pápa és német-római császár közötti feszült viszony akadályozta.

972-ben végül I. Ottó császár egy **Sankt Gallen-i szerzetest** küldött a magyar területekre. **Brúnó** missziós munkáját **Pilgrim passauai püspök** papjai is segítették. Ezzel a lépéssel a császár a magyar állam hűbéri függését kívánta megvalósítani. 973-ban Géza fejedelem meghívást kapott a **quedlingburgi tanácskozásra**, ahova csupán követeket küldött és újabb hittérítő papokat kért a magyarok számára. Távolmaradásával azt is kifejezte, hogy ugyan az új hit útját választja, de állama függetlenségét igyekszik megőrizni.

A keresztyénséget Géza sokszor erőszakosan terjesztette. Ő ugyan nem lett keresztyénné, de fiát, **Vajkot** ebben a szellemben nevelte. A hatalmi folytonosság fenntartása miatt szakított a pogány **szeniorátus** rendjével és helyette bevezette a **primogenitúra** (elsőszülöttségi jog) intézményét. Utódja helyzetét azzal is megerősítette, hogy számára megszerezte **II. (Civakodó) Henrik** bajor herceg lányát, **Gizellát**. A házasságnak köszönhetően sikerült **Istvánnak**, Géza halála után fellépő trónkövetelőket legyőzni (**Koppány** veresége), hatalmát pedig megerősíteni.

A fejedelminél nagyobb tekintéllyel járó királyi címért István a pápasághoz folyamodott. **II. Szilveszter pápa** megadta neki a királyi címet és számára koronát is küldött, amellyel 1000 és 1001 fordulóján őt királlyá koronázták. Az ceremóniát **Asztrik esztergomi érsek** végezte.

I. (Szent) István újjászervezte a magyar államot. Kialakította a **vármegyerendszert**, de ezen belül fenntartotta a **királyi birtokjogot** (a vármegyék birtokainak 2/3-a királyi tulajdon volt) és **új**

egyházszervezetet hozott létre. Ennek központja az *esztergomi érsekség* volt, amely közvetlenül a pápaság fennhatósága alá tartozott. Később *Kalocsát* is érseki rangra emelte. Az érsekségek alá *nyolc püspökség* tartozott (Győr, Veszprém, Pécs, Csanád, Várad, Eger, Vác és Gyulafehérvár), amelyek összefogták az *egyházmegyéket*. A püspökök munkáját *káptalanok* (igazgatási testület) segítették. Amellett, hogy ezek „hiteles” (okirat kibocsájtó) helyekként működtek, nagy szerepük volt az oktatásban is.

A király támogatta a *szereztesrendeket* is. Az 996-ban elsőként megtelepedett *bencések* pannonhalmi központjának építését az ő idejében fejezték be.

A püspökségeket és a kolostorokat földadománnyal és kiváltságokkal támogatta. Az új hit megerősítését, betartását *törvényekkel* (vallásgyakorlás) és *előírásokkal* (tized, templomépítés) szabályozta. Ezek a lépések a királyi hatalom és a keresztyénség kiteljesedését szolgálták.

2. Luther Márton lelkész, reformátor

1483-ban született a tübingiai *Eislebenben*. Szerény körülmények között nevelkedett. Elemi és középiskolai tanulmányait Mansfeldben, Magdeburgban és Eisenachban végezte. **1501**-ben beiratkozott az *erfurti egyetemre*, ahol jogot tanult. **1505**-ben *Ágoston-rendi szerzetes* lett. Rendfőnöke biztatására olvasni kezdte a rend leláncolt Bibliáját. Rájött, hogy Isten nem csak ítélőbíró, hanem szerető mennyei édes Atya. *Pál apostol* leveleit olvasva megértette, hogy Isten kegyelemből ad üdvösséget, örök életet, nem pedig érdemekért.

1509-ben *Bölcs Frigyes* szász választófejedelem meghívta a *wittenbergi egyetemre* tanárnak. Rómában tett látogatása során döbönt rá az egyház tanításának visszasságára. A Szent Péter székesegyház újjáépítésére forgalmazott bűnbocsájtó cédulák ellen fellépve **1517. október 31**-én, a wittenbergi vártemplom kapujára kifüggesztette a **95 tétel**ét. A vitairat tételeivel bebizonyította, hogy a bűnöket nem a pápa, hanem egyedül az Isten bocsájtja meg. Nem pénzért, hanem ingyen kegyelemből, Jézus Krisztus kereszthaláláért.

Ellenlépésként **X. Leó pápa** előbb címadományozással próbálta elhallgattatni, majd **1520**-ban egyházi átokkal sújtotta. A pápai átokbulla december 10-én történt nyilvános elégetésével Luther szembefordult az egyházvezetéssel és ezzel elindított egy Európára kiterjedő egyházújító mozgalmat.

A pápa **V. Károly** német-római császár beavatkozását kérte, aki az **1521. évi wormsí birodalmi gyűlésen** felszólította Luthert, hogy tanait vonja vissza. Luther ezt elutasította, így a császár őt birodalmi átokkal sújtotta. Mivel „vérdíjat” tűztek ki rá, a hazafele vezető úton Luthert, Bölcs Frigyes megbízásából elrabolták és – György deák álnéven – *Wartburg* várába zárták. Kényszerfogsága alatt elkezdte a Bibliát német nyelvre lefordítani. A wittenbergi zavargások miatt menedékét elhagyta és hazatért. Sikerült a városban rendet teremteni, és 25 éven át irányította a reformációt Wittenbergben, illetve egész Németországban.

Az 1529-ben összehívott *speyeri birodalmi gyűlésen* V. Károly újra felszólította a reformáció követőit, hogy engedelmeskedjenek a pápai hatalomnak. Lutherék protestáltak a nem biblikus tanítás ellen, így a konfliktus fennmaradt, de a reformáció térhódítását már nem lehetett megakadályozni. Luther a hét katolikus szentségből csupán kettőt – a keresztséget és az úrvacsorát – ismert el, elutasította a cölibátust és a német nyelvű misézést szorgalmazta. Az 1530-as *augsburgi birodalmi gyűlésen* Luther javaslatára *Melanchton* ismertette a rendekkel az *Ágostai Hitvallást*, a németországi reformáció alaptételét.

Luther Márton – aki nem akart egyházszakadást – 1546. február 18-án szülőfalujában elhunyt és Wittenbergben temették el.

3. Kálvin János svájci reformátor

1509. július 10-én született a franciaországi *Noyonban*. Édesapja az ottani káptalan jogásza volt, így gondoskodni tudott fia iskoláztatásáról. *Párizsban* lelkésznek taníttatta. Mivel Kálvinnak itt nézeteltérése támadt a klérussal, 1528-tól *Orleansban*, majd *Bourgesben* jogot tanult. 1531-től visszatért Párizsba, ahol bekapcsolódott a kor vallási küzdelmeibe. A párizsi egyetem rektora – *Nicolaus Cop* – számára írt provokatív hangvételű beszéde miatt a városból menekülnie kellett. *Baselbe* telepedett le. 1536-ban itt megjelentetett *A keresztyén vallás rendszere* című munkáját. *Baselből Genfbe* utazott, ahol *Guillaume Farel* felkérte, hogy segítse az elkezdett reformatori munkát.

Genfi tartózkodása alatt előbb bibliamagyarázatokat tartott, majd prédikált és elkezdte a genfi egyház megszervezését. Kidolgozta a katekizmusát, majd 1537-ben benyújtotta a barátjával kidolgozott *reformjavaslatait*. A városi tanács ezt nem fogadta el. Az 1538-as választásokon a *libertinusok* győztek, így a Kálvinnal szembeni ellenállás tovább fokozódott (egyház kontra városi tanács). Kálvin Farellel együtt elhagyta Genfet és Strasbourgba ment, ahol a menekült francia gyülekezetnek volt a lelkésze. A helyi főiskolán bibliamagyarázatokat tartott és részt vett a *Hagenauban*, *Wormsban*, illetve *Ragensburgban* tartott *hitvitákon*. Jó barátságot ápolt *Philip Melanchtonnal*, akivel 1540-ben kiadták az *Ágostai Hitvallás* megújított változatát.

1541-ben a genfiiek visszahívták, a városi tanács pedig elfogatta a Kálvin által javasolt új egyházi rendet, amelynek alapján a *presbitérium* átvette a gyülekezet vezetését.

A *Szervét-incidens*, majd ún. *genfi palotaforradalom* leverését követően Kálvin 1555-ben keresztülvitte az egyház függetlenítését a városi tanáccsal szemben. Megerősítette hatalmát, majd 1559-ben megjelentette a reformáció első nagy összefoglaló dogmatikájának végső, letisztázott változatát, az *Institutiót*. 1559-ben megalapította a genfi *Akadémiát*, majd a beteg reformátor 1564-ben meghalt. Jeltelen sírban nyugszik.

Kálvin teológiájának kiindulópontja a Biblia, amelynek nem az egyház, hanem a Szentlélek biztosítja a tekintélyét. A keresztyénség központjában azonban nem a Biblia, hanem Krisztus áll,

a könyv csupán eszköz. Kálvin **predestináció tana** újdonságként hatott a keresztyén irányzatok sorában, mely szerint Isten előre eldönti, hogy némelyeket örök életre, másokat pedig örök kárhozatra rendel.

4. Szegedi Kis István teológus, református püspök

Szegeden született **1505**-ben egy polgári családban. Tanulmányait Lippán és Gyulán kezdte, majd három évig Krakkóban tanult. Itt kerület kapcsolatba a lutheri-melanchtoni tanokkal. **1543**-ban eljutott **Wittenbergbe**, ahol Luther és Melanchton előadásait is hallgatta. Két évet töltött itt, Abádi Benedek és Heltai Gáspár társaságában. Wittenbergben tudori rangot szerzett.

Reformátori pályafutását a török hódoltsági területen fekvő **Csanádon** kezdte, ahonnan az általa hirdetett tanok miatt Fráter György püspök elűldözte. Könyvtárát is elveszítette. Előbb **Gyulán**, **1546**-ban **Cegléden**, **1551**-ben pedig **Mezőtúron** szolgált, illetve iskolaigazgatóként tevékenykedett. **1551**-ben feleségét, egy évvel később pedig a lányát is elveszítette.

1553-ban **Békésre** távozott, ahol főleg az iskolai oktatásban játszott szerepet. Pályafutásának következő állomása **Tolna**, majd **Laskó** volt. Tolnai tartózkodása alatt újránősült.

1554-ben a baranyai kerület **szuperintendensévé** választották. A babócsai és szigetvári kapitányok kívánságára **Kálmáncsehibe** telepedett le. Itt tartózkodása idején (**1561**-ben) török fogságba került. Bár a törökhátóságok engedélyével szolgálhatott, nyomorúságos sorsát többen (pl. Méliusz Juhász Péter debreceni lelkész) szívükön viselték és kiszabadítását is megkísérelték. Végül **Baranyai Ilona** ráckevei polgárasszony férje, Mező/Mezei Ferenc **1200 aranyforint** értékű fémeszközök leszállításával kiváltotta a prédikátort **Perviz vajda** fogságából.

Szabadulását követően Szegedi családjával együtt Ráckevére költözött, ahol **1565**-ben **Seraphinus Panthanus** ferences szerzetessel folytatott sikeres hitvitát. Egyházkormányzati és prédikátori munkássága mellett elkezdett műveit is befejezte és kiadta. Közülük elsősorban a katolicizmust és az antitrinitarizmust bíráló latin nyelvű írásai kiemelkedőek. Művei (pl. *A Szentháromság igaz bizonyítása, A római pápák tükre, Kérdések az úrvacsora igéiről*) Bázelen és Genfben jelentek meg.

Szegedi Kis István **Ráckevén** hunyt el **1572. május 2-án**.

5. Károli Gáspár református lelkész, esperes

Nagykárolyban született **1529 körül**. Tanulmányait vélhetően Nagykárolyban és Erdődön végezte, majd **1549-től Brassóban**. **1556**-ban beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahol hébert és görögöt tanult. Egyes források szerint Strasbourgban és Svájcban is megfordult. Az **1559-től** a Dobó-birtokhoz tartozó **Göncön** szolgált. (Más források szerint csak **1561**-ben tért haza az

ostromlott Szatmárra) Első nagyobb munkája is itt jelent meg 1563-ban, *Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairól* címmel. Ebben először vont párhuzamot a magyar és a zsidó nép között.

Gönci papsága idején egyházszervező munkát folytatott. **1564**-től ő irányította a *kassavölgyi esperességet*. 1566-ban zsinatot hívott össze Göncön, amelynek az volt a célja, hogy megerősítse a belső szervezeti egységet és fellépjen az antitrinitáriusokkal szemben. Ennek eredményeként született meg a *gönci kánon*, amely megtiltotta a további hitújítást. **1567**-es *debreceni zsinaton* a tiszáninneniek is aláírták a *Második Helvét Hitvallást*, de Károli tovább folytatta a küzdelmet. Részt vett *tordai zsinaton*, majd az **1569**-es *nagyváradhi hitvitán*. A vallási küzdelmek és a harcok elültével a vidéken békés időszak következett, amit Károli is kihasznált.

1580-ban hozzáfogott a *bibliafordításhoz*. A munkába bevonta a Göncsel szomszédos hegyaljai mezővárosok prédikátorait is, akiket a Biblia előszavában felsorol. A fordítás ideje alatt a Mágocsi-család támogatásával Tállyára költözött, ahol szinte az egész családját elvesztette. 1587-ben visszatért Göncre, ahol befejezte életművét és hozzákezdett a biblianyomtatáshoz.

A munkálatokat a környék vagyonosabb református főurai (Mágocsi Gáspár, Rákóczi Zsigmond egri főkapitány és Báthori István országbíró) támogatták. Az **1589**-ben elkezdett nyomdai munkát Vizsolyban, *Mantskovits Bálint* officiumában végezték. A kefelenyomatokat Szenczi Molnár Albert Gönc és Vizsoly között gyalogszerrel szállította. A nyomtatást **1590**-ben befejezték. A fólió alakban készült hatalmas könyvből 7/800 példányt nyomtattak. A *Vizsolyi Biblia* érdekessége, hogy Károli a fejezetek elé summát készített, fordítását pedig ellátta magyarázatokkal, amelyek értékes kortörténeti dokumentumok.

A korára és betegségére való tekintettel Károli Gáspár **1591**-ben letette hivatalát és még abban az évben elhunyt.

6. Bocskai István erdélyi fejedelem

A 16. századi Erdély két kiemelkedő politikusa, Fráter György és Báthori István nem szánt önálló szerepet az országnak, hanem arra törekedtek, hogy a fejedelemséget Magyarországgal egyesítsék. Ezzel szemben a 17. századi politikai konjunktúra, Bocskai István fejedelemségével kezdődően Erdély történelmét új irányba terelte.

Bocskai István *Kolozsváron* született **1557**-ben. Édesapja a Habsburg-ház elkötelezett híve volt, aki az 1560-as években, Bécsben, a királyi kancellária titkáráként tevékenykedett. István Bécsben és Prágában, a kor szellemében nevelkedett. **1576**-ban Erdélybe érkezett, ahol a Bátoriakhoz fűződő rokoni szálaknak a köszönhetően a *fejedelmi tanács*, Bátori Kristóf halála után pedig a trónörökös nevelője és az országot kormányzó négy főúrból álló testület tagja lett. Zsigmond nagykorúsítását követően, **1592**-től *Nagyvárad kapitánya*, **1595**-től pedig az erdélyi hadak *főgenerálisa* volt. A török ellen háború nagy támogatójaként a Rudolf császárral Prágában kötött

egyezmény értelmében seregével benyomult Havasalföldre és **1595**-ben **Gyurgyevónál** megverte Szinán nagyvezír hadait. Bátori András fejedelemmé választása meglepetésként érte, hiszen ez Erdély visszatérését jelentette a hagyományos törökbarátsághoz. Báthori és Mihály vajda uralkodása alatt távol maradt a politikától. Az erdélyi rendek összeesküvéssel vádolták, a **lécfalvi országgyűlésen** kiközösítették, Mihály vajda pedig birtokaitól is megfosztotta. 1601-ben Prágában raboskodott.

A császári politikából kiábrándult Bocskai 1602-ben hazatért és 1604-ben, a Temesváron tartózkodó erdélyi ellenzékkel, Habsburg ellenes összeesküvést szervezett. A Porta és a hajdúk támogatását megnyerő Bocskai **1604 októberében, Álmosd és Diószeg** között szétverte az ellenük küldött kassai főkapitány hadait. Novemberben bevonult Kassára és sikerült a maga oldalára állítani a Tiszántúl protestáns és katolikus nemességét és a bányavárosok polgárságát. **1605 februárjában** kiadott rendeletével felszabadította a közsékelyeket. Az erdélyi rendek a február **21-i nyárádszeredai országgyűlésen** Erdély, a felvidékiek az **április 20-i szerencsi országgyűlésen** pedig Magyarország fejedelmévé választották. 1605 nyarán Bocskai elfoglalta Erdélyt, a Felvidéket és a Dunántúlt.

Bocskai István országa nyugalomát a két nagyhatalom közötti békekötéssel látta megvalósíthatónak. Rudolf császár az **1606. június 23-i bécsi békében** végül elismerte Erdély függetlenségét. Az **október 29-i zsitvatoroki béke** pedig lezárta a 15 éves háborút. Bocskai váratlan halála (**december 30-án**) azonban megakadályozta az önálló fejedelemség teljes kiépítését.

Bocskai szabadságharca az egyházi életre is kihatott. A gyulafehérvári főtemplom visszakerült a reformátusok tulajdonába, az unitáriusok is visszanyerték Basta rémuralma alatt elvesztett kolozsvári tulajdonaikat. Az egyház működését a bécsi béke biztosította. Kimondta, hogy minden polgár szabadon gyakorolhatta vallását, hitét, használhatta hitvallási könyveit. Mindenki visszakapta az elkobzott birtokait.

Az anyagi biztonság az egyházi kormányzatra is serkentőleg hatott. Az 1605-ben püspökké kinevezett **Tasnádi Ruber Mihály új kánont** alkotott, amelynek alapja az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről szóló igaz tanítás. Az egyházi rend és a fegyelem megteremtését célzó törvényt **1606. július 2-án** fogadták el **Marosvásárhelyen**. Magába foglalta az igazhitű egyházak alapjairól szóló tanítást, a püspökök, esperesek, lelkészek és tanítók kötelezettségeit.

7. Iktári Bethlen Gábor erdélyi fejedelem

Rákóczi Zsigmond és az elbukott Báthori Gábort követően Bethlen Gábor került a fejedelmi székbe. Bethlen Gábor **1580. novemberében** született **Marosillyén**. A korán szülők nélkül maradt Bethlent Lázár András főkapitány szigorú vallásos és katonai nevelésben részesítette. Ajánlatára és Bocskai István segítségével a gyulafehérvári palotába került, ahol elsajátította a diplomácia és a hadművészet szabályait. Az 1590-es években részt vett Erdély katona-politikai eseményeiben. Ott találjuk Bocskai István, Báthori András majd Székely Mózes oldalán Az **1603-as brassói vereség**

után menekülni kényszerült. A Porta támogatásával visszatért Erdélybe, de a felkínált fejedelmi széket elutasította. Előbb Bocskai Istvánt támogatta. Hűségéért megkapta a vajdahunyadi uradalmat, illetve a vármegye **örökös főispáni** címét. **Udvari főtanácsos** lett és házasságot kötött Károlyi Zsuzsannával.

Bocskai halálát követően Báthori Gábort támogatta, akinek a legfőbb tanácsadója lett. A fejedelem hullámzó politikáját nehezen tudta egyensúlyba tartani, így kapcsolatuk fokozatosan elhidegült. A törökpárti Bethlen végül az emigrációt választott. A Portánál intrikázva végül Báthorit megbuktatta és a **kolozsvári országgyűlés 1613. október 23-án fejedelemmé** választotta.

1614 tavaszán összeült **medgyesi országgyűlésen** meghirdette **gazdaságpolitikáját**, amely a fejedelemség stabilitását célozta. Ennek köszönhetően az erdélyi hadak ellátása már nem az országgyűlés megajánlásaitól függött. Ez a függetlenség a politikában is érezhetővé vált. A fejedelem aktív külpolitikát folytatott. Erdély részese lett az európai folyamatoknak és beépült a Habsburg-ellenes szövetségi rendszerbe.

A török befolyás ellensúlyozására a Habsburgok igyekeztek Bethlen-ellenes hangulatot teremteni. Homonnai Bálint katolikus főurat léptették fel trónkövetelőnek. A fegyveres konfliktusnak az **1617-es II. nagyszombati egyezmény** vetett véget.

Bethlen távlati célja a magyar nemzet felszabadítása és egyesítése volt. Ennek a célnak 30 éves háború vetett véget. Az **1618-ban** a Habsburg-ellenes **cseh rendi lázadás** eredményeként kirobban háborúban Bethlen seregei is részt vettek. Kapitányai 1619 őszén elfoglalták a kelet-magyarországi területeket és a felvidéki városokat. Pozsony bevételét követően Bethlen seregei Bécs alatt álltak. Homonnai György támadása miatt az ostromzárat ugyan feladta, de a pozsonyi országgyűlés **1620 augusztusában** Magyarország **királyává** választotta. A realpolitikus Bethlen a megtisztelő címet visszautasította.

A császáriak időközben leverték a cseh felkelést és fokozatosan visszaszorították Bethlen csapatait. 1921 nyarán az erdélyi hadak sikereinek köszönhetően Bethlen előnyös helyzetből ült tárgyalóasztalhoz. A **Ferdinánd császárral 1622. január 6–7-én** kötött **nikolsburgi béke** biztosította a Bethlen erdélyi uralmát, a rendek szabadságjogait és orvosolta a vallási sérelmeket.

Felesége halála után, érdekházasság révén próbálta megszerezni a lengyel trónt, majd a csatlakozni kívánt a Protestáns Ligához. Próbálkozásait csekély siker koronázta. 1629 tavaszán újabb hadművelettel próbálkozott, de a **november 15-i halála** ezt megakadályozta.

Bethlen Gábor művelődés és egyházpolitikájának koronáját a **Collegium Academicum** létrehozása jelentette. A Kolozsvárra tervezett intézmény az unitárius egyház önrendelkezési harcának eredményeként végül Gyulafehérvárra került. A fejedelemség gazdasági és politikai megalapozását követően felmerült egy magasabb fokú intézmény gondolata, ugyanis az államnak jól képzett munkatársakra volt szüksége. Az intézmény a fehérvári kolostor épületébe rendezkedett be. Az első tanárok (**Opitz Márton, Kopsich Jakab, Pauli Frigyes**) 1622-ben már munkába álltak, de egy év után eltávoztak.

A kollégium diákságát tehetséges fiatalokból került ki, akik közül többet a fejedelem taníttatott. Az intézmény számára értékes könyvtárat és nyomdát is létrehozott, illetve vagyont jelentős adományokkal gyarapította. Mivel 1629-re a kollégiumnak egyetlen külföldi tanára sem volt, a fejedelem Bojti Veress Gáspárt elküldte professzorok után. A neves tanárok (*Alstedius*, *Bisterfeld*, *Piscator*) megérkeztek, de a fejedelem időközben elhunyt. A professzorok átvették hivatalukat, megalkották az intézmény törvényeit és elindították az erdélyi lelkészképzés.

Bethlen Gábor kiemelt figyelmet szentelt a *lelkészek életének* és *munkásságának*, de arra is figyelt, hogy elhárítsa a *klerikalizmus* veszélyét. Az egyház nem jelenthetett külön politikai hatalmat az államhatalom mellett. A lelkészek kedvezményeket kaptak és törvények védtek őket. A fejedelem 1614-ben mentesítette őket az adóktól és egyéb közszolgáltatoktól, az **1629-es ármálisában** – felekezetre való tekintet nélkül – *nemességet* adományozott nekik és utódaiknak.

8. Szenczi Molnár Albert református lelkész, filozófus, egyházi író, műfordító

A protestáns humanizmus nagy alakja *Szencen* született **1574.** augusztus 30-án. Szülei jómódú városi polgárok voltak, de a gazdasági életben történt összeomlás miatt elszegényedtek. A gönci (itt a Vizsolyi Biblia nyomtatásánál segédkezett) és debreceni tanulmányok után *Wittenbergben* tanult. 1590. és 1634. között bejárta Itáliát, majd Németország protestáns kulturális központjait. Kapcsolatban állt a külföldi és a magyar tudósvilág kiemelkedő egyéniségeivel. Teológiai munkásságát jelentősen meghatározták azok a professzorok (*Zwinger* – Basel, *Bullinger* – Zürich), akik *Ramus Péter* gondolkodási rendszerét alkalmazták. Ramus az arisztotelészi filozófiát próbálta megdönteni és ehhez újfajta logikát (dialektikát) dolgozott ki. Szenci ez irányú írói és kiadói tevékenységével hazáját és egyházát kívánta segíteni.

Ebben az időszakban jelentetek meg a legjelentősebb művei is. **1604**-ben kiadta a *latin-magyar, magyar latin szótárat* (*Dictionarium Latino-Ungaricum*), amellyel nagymértékben meghatározta a magyar szótárirodalmat. **1607**-ben megjelent a *zsoltároskönyve* (*Psalterium Ungaricum*), amelynek alapját *Clement Marot* és *Théodor Bèze* francia zsoltárai jelentették, de művében leginkább *Ambrosius Lobvasser* német fordításának nyomvonalát követte. Munkája vallási áhítattal átitatott költői remekmű. Munkásságának egyik alapkövét a *Vizsolyi Biblia revíziója* jelentette. Az átdolgozott szövegeket **1608**-ban és **1612**-ben adta ki. **1610**-ben megjelentette az *új magyar grammatikát* (*Novae grammaticae ungaricae*), amelyet Ramus módszere szerint szerkesztett.

A termékeny korszakot a szolgálat váltotta fel. 1612-től a Dunántúlon és Komáromban volt lelkész, majd Erdélybe utazott. 1615-ig Bethlen Gábor fejedelem udvarában tartózkodott, majd visszatért Németországba. Oppenheimben volt kántor és rektor. Ezt követően Heidelbergbe költözött. Annak ellenére, hogy a vallási ortodoxia híve volt, érdeklődéssel figyelte az akkortájt megjelenő puritanizmust is. **1621**-ben megjelent az *Imádságos könyvecskéje*. Egy évvel később, a

Heidelberget lerohanó császári csapatok elől Hanauba menekült. Itt kiadta a korábban elkezdett *Institutió* fordítását, amellyel megalapozta a magyar teológiai terminológiát.

Élete utolsó szakaszában Kassán, majd 1630-tól Kolozsváron élt. Ekkor jelentette meg utolsó, *Értekezés a legfőbb jóról* című munkáját. 1634. január 17-én halt meg **Kolozsváron**.

9. Apáczai Csere János református teológus, filozófus

Apácán született egy székely szabadparaszti családban 1625-ben. Alapfokú tanulmányait szülőfalujában, illetve Kolozsváron, az óvárosi református iskolában végezte. Itt Porcsalmi András felhívta a figyelmét az *enciklopédikus ismeretek* fontosságára. 1643-tól a *gyulafehérvári kollégium* diákja volt. Jó kapcsolatot ápolt *Bisterfeld János Henrikkel*, aki szintén az enciklopédikus tudást tartotta korszerűnek és a puritánus-presbiteriánus irányzat híve volt. Ezt a nézetét *Gidófalvi Csulak János* és *Csakolci Papa János* tanárok tovább mélyítették.

A teológiai és filozófiai tanulmányok után Marosvásárhelyre hívták rektornak, de *Geleji Katona István* püspök külföldi tanulmányútra küldte. 1648-tól a leydeni egyetemen keleti nyelveket tanult. 1650-ben a utrechti egyetemen filozófiát hallgatott, egy évvel pedig a harderwijki egyetemen filozófiából és teológiából doktori címet szerzett. Descartes és Gulielmus Amesius teológiájának köszönhetően meggyőződéses puritánussá vált. Utrechtben feleségül vette Aletta van der Maet hajadont.

1652-ben *Csulai György püspök* meghívta Gyulafehérvárra tanárnak, ahol átvette a kollégium poétika osztályát. Merész hangvételű székfoglaló beszéde (*A bölcsesség tanulásáról*) miatt tanártársai megharagudtak rá. 1655-ben *II. Rákóczi György fejedelem* a kollégium vezetését az ide menekült *Isaac de Basire* angol teológusra bízta, aki hamar összetűzésbe került Apáczaival. A fejedelem és más előkelőségek jelenlétében megtartott *szeptemberi dispután* Basire Apácait a Rákóczi ellen hangolta, aki megfosztotta tanárát az állásától. *Lorántffy Zsuzsanna* jóvoltából átvette a kolozsvári református kollégium vezetését, ahol filozófiát és teológiát is tanított.

Apáczai az elhanyagolt intézmény fejlesztésén dolgozott. A II. Rákóczi György helyébe lépő *Barcsai Ákos* fejedelem támogatta Apáczai terveit. Az 1659-es tatárdúlás miatt Kolozsvárra menekült szegény sorsú diákok számára adományokat szerzett. A túlfeszített munka azonban megviselte szervezetét. *Novemberben* még Veres Ferenc katolikus pappal folytatott *hitvitát*, arról, hogy Krisztus nem mindnyájunkért halt meg és *december végén*, 34 éves korában *elhunyt*.

Legjelentősebb műve a *Magyar Enciklopédia*, amelyben igyekezett szintézisbe foglalni kora tudományos eredményeit. A mű magyar nyelven, pedagógiailag is elsajátítható formában jelent meg 1655-ben egy utrechti nyomdában.

10. Misztótfalusi Kis Miklós nyomdász

1650-ben született *Alsó-Misztótfaluban*. Tanulmányait szülőfalujában, illetve a nagybányai iskolában végezte. Ezt követően Nagyváradra ment prédikátornak. A *Schola Rivulinában* tanult, 1666-tól pedig Nagyenyeden újrájarta a gimnáziumi klassziszokat. 1670-ben szubszkribált, három évvel később már a teológia hallgatója. 1677-ben szeniorságot nyert. *Csernátoni Pál* és *Décsi Márton* jóvoltából megismerkedett a *coccejánuszi eszmékkel*. 1677-ben a fogarasi református iskola rektora lett. Az itt szolgáló Horti István lekipásztor magyar bibliakiadási tervét mérlegelve – Tofeus Mihály és Pápai Páriz Ferenc biztatására – Hollandiába utazott. A teológiai tanulmányok helyett 1680-ban megkezdte a *nyomdászati ismeretek* elsajátítását az amsterdami *Blau nyomdában*.

Az időközben felmerült anyagi gondok és az erdélyi politikai viszonyok miatt a biblíanyomtatás lekerült a napirendről, ezért Misztótfalusi elhatározta, hogy a munkát saját költségén elvégzi. 1685-ben kiadta a *teljes Bibliát*, 1687 pedig az *Újszövetséget* és a *Zsoltárokat*. 1686 és 1689 között elérte hollandiai tartózkodásának pályacsúcsát. Betűmetszéssel és öntéssel foglalkozott. Megrendeléseinek köszönhetően jelentős vagyont halmozott fel. Nyomdai betűket készített a grúz királynak, az örményeknek, sőt a pápai udvarnak is.

1689 őszén elhagyta Hollandiát és *hazatért*. Kolozsvárra érkezett, ahol önálló nyomdát akart működtetni. Rávétték, hogy vállalja el református egyházi és kollégiumi nyomda vezetését. Szenci Kertész Ábrahám egykori nagyváradai és a fejedelmi nyomda maradványiból kialakított műhelyt 1692-től vezette. Kiadványaival a nép kulturális felemelkedését próbálta elősegíteni. A nyomtatás csak 1693-ban indult meg. Nyomdászati tevékenységét egy tudatos kiadói program szolgálatába állította. Csak hasznos, olcsó és jó minőségű könyveket (ábécés- és tankönyvek, orvosi munkák) nyomtatott. Kiadványaival elősegítette az *anyanyelvű oktatást* és *helyesírás elveinek* kialakítását. Ezért jelentős támadások érték. Elsősorban azért, mert kijavította a Biblia Károli óta elavult szövegét, fordítási és nyomtatási hibáit. Ellenfelei ezt a Szentírás meghamisításának tekintették. A háttérben valójában a művelt, felvilágosult, illetve a maradi, feudális-dogmatikus gondolkodásmód feszült egymásnak.

Az ellene felhozott vádakát a nyomdász, a bibliafordítás védelmére 1697-ben kiadott latin nyelvű munkájában (*Apologia Bibliorum*) megcáfolta. Egy évvel később kiadta híres munkáját a *Mentséget*, amelyben tevékenységét summázta és megsemmisítő kritikával leplezte ellenfelei rágalmait. *Fegyelmi eljárást* indítottak ellene, a nagyenyedi zsinat elé idézték, eklézsiakövetésre és munkái visszavonására köztelezték. Leromlott lelkiállapota nem bírta a rá helyezett nyomást, szélütés érte, majd 1702. március 20-án *elhunyt*.

11. Árva Bethlen Kata író, mecénás

1700 novemberében született **Bonyhán**. Előkelő főnemesi család sarja. Édesapja Bethlen Sámuel az Nagyenyedi Református Kollégium világi kurátora volt. Nagypapja – Bethlen János – kancellár, bátyja, Miklós pedig államférfi, kancellár, történetíró. Ebben a miliőben jelentős műveltséget szerzett.

Édesanyja 1717-ben mostohatestvéréhez, **gróf Haller László**hoz kényszerítette feleségül. A családja és a térítőpapok mindent megtettek, hogy őt áttérítsék a katolikus vallásra. Ez a törekvés férje 1719-ben bekövetkezett halála után sem szűnt meg. 1722-ben férjhez ment **Teleki József**hez, akivel tíz évet élt együtt. A második házasságából megmaradt két gyermekét erőszakkal elvették tőle, hogy ne hogy református hitre nevelje őket. Gyermekai, majd férje halála (1732) tejes árvaságra ítélte. Az **olthévízi** és a **sorotélyi birtokai**, illetve a **fogarasi udvarház**ban élt és a Teleki-családdal folytatott perekkel küszködött. Gyenge egészségi állapota miatt önmagát képezte. Régi házi receptek felhasználásával kora híres gyógyítója lett. Megtört állapotát különböző tevékenységekkel (gazdaságot és kertészet vezetett, papírmalmot és üveghutát működtetett) ellensúlyozta.

Az erős hitvalláson kívül az özvegyasszony legfontosabb támasza az írás és a magyar kultúra támogatása volt. Imádságos könyvét (**Védelmező erős pais**) 1759-ben, Szebenben nyomtatták. 1762-ben közzétette 1744-ben elkezdte önéletírását, **Gróf Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása** címmel.

Otthona valóságos szellemi központ volt. Bőkezűen támogatta udvari papjait, (köztük **Bod Pétert**), a könyvkiadást (pl. **Nádudvari Péter 84 prédikációját**, a **Szentírás értelmére vezérlő lexikont**, **Keresztúri Pál Egyenes ösvény** című munkáját). Számos adományba részesítette a nagyenyedi kollégiumot. Végrendeletébe könyvtárát is a kollégiumra hagyta. (A könyvtár 1849-ben elpusztult) Bethlen Kata 1759-ben **halt meg** Fogarason. Sírköve a református templomban található.

12. Bod Péter református lelkész, egyház- és irodalomtörténész

1712. február 12-én született **Felsőcsernátonban**. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte, majd 1724-ben beiratkozott a **nagyenyedi kollégiumba**, ahol mások tanításával tartotta fenn magát. Szegénysége miatt 1729-ben kényszerűségből elfogadta a felsőbányaiak meghívását és 1732-ig az ottani iskolában rektorként tevékenykedett. Ezt követően visszatért Nagyenyedre, ahol Szigeti Gyula Istvántól teológiát, Vásárhelyi Tőke Istvántól pedig bölcsészetet tanult. Tanulmányait Bethlen Kata is támogatta. Ott tartózkodása alatt a kollégium könyvtárára és a héber nyelv segédtanára is volt.

A tehetséges diák kollégiumi ösztöndíjjal 1740-ben Hollandiába **peregrinált**. Három évig a **leydeni egyetemen** tanult. 1743-ban hazatér. 1744-ben a nagybaconi közzsínaton pappá szentelték. Egy ideig Árva Bethlen Kata **udvari** és az olthévízi egyházközség **papja** volt. Kétszer nősült.

1749-ben a **magyarigeni eklészia** papja, a **fejérvári egyházkerület** jegyzője, 1767-től pedig a **főjegyzője** volt. Alkotói tehetsége a lelkészi pályafutása alatt teljesedett ki. A magyar felvilágosodás előfutáraként több mint 20 művet tett közzé. Legjelentősebb alkotásai között az 1766-ban Nagyszebenben megjelent irodalmi lexikont a **Magyar Athenast**, illetve az első magyar irodalomtörténeti monográfiát, **A Szent Bibliának históriáját** említjük. Utóbbi 1748-ban jelent meg. A **Smirnai Szent Polikárpus** című művét 1766-ban Nagyenyeden adták ki. Ebben az erdélyi püspökök életrajzait foglalta össze. A **Szent Hilarius** című alkotása aforizmák sorozata az életről, az emberi jellemről és a társadalom működéséről.

Bod Péter tragikus balesetben halt meg **1769 márciusában**.

(Összeállította: dr. Berekméri Árpád-Róbert egyházkerületi levéltáros)